

سیاسهتا راگواهاستنا ب خورتی یا کوردان

ل باکووری کوردستانی ل سهردهمی مستهفا کهمال

(۱۹۲۳ - ۱۹۳۸)

خواندنهکا میژوویی

د. خلات موسی یوسف / ئشکا میژوو

فاکولتیا زانستین مروفایهتی / زانکۆیا زاخۆ

khalat.yousif@uoz.edu.krd

پوخته

هه ر ژ دهستپێکا پهیدا بوونا ژيانا مروفايه تیی ههفرکیه کا توند دنا فبهرا مافی ژيانی و نهمانی دا پهیدا بوویه، ئه وهفرکیه ژ ل پینا فی مافی هه بوونی دا بوویه، سیاسهتا راگواهاستنا ب خورتی و ژنافرنا پهگهزی ئیک ژ وان ئامراز و بنه مایین ستراتیجی دهینه هه ژمارتن یین کو ژلای دهسته لاتدارین دهوله تین داگیرکه رین کوردستانی پهیره و دکر، کو تورکیا ئیک ژ وان دهوله تان بوویه ئه ف سیاسهته پهیره و دکر بۆ هندئ کوردان لسه ره وهلاتی وان دویر بخت و وه کو ملله ته ک دنا ف ملله تی تورک دا بهیته هه لاندن و کولتووری وان ی نه ته وهیی ژناف بیهن، و روی دیموگرافی و سنۆرین جوگرافیا باکووری کوردستانی بهیته شیواندن و تیکدان. گرنگیا بابه تی د وی چهن دئ دایه کو رونا هیه کی د بهرده ته سه ره وه رار و په ره سه ندنا سیاسهتا راگواهاستنا ب خورتی ل دژی کوردان ب دریژا هیا هوکمرانیا مسته فا کهمال و لسه ر ئیک سمت ها تیه ئه نجام دان، و ئه وه کریارین هو فانه یین یین قکرنا کوردان د چارچوو فی سیاسه تی دا ها تینه پهیره و ککر، کو دهسته لاتدارین تورکیا ئه ف سیاسه ته د کاودانیین تار ی دا پهیره و کریه و نه هیلایه بیته بابه ته کی رۆژنامه فانی یان ی هه ریمی کو خه لکه ک لسه ر ئاگه هدار بیت. ئاراسته یا فه کولینی ژ ی هه ولد ده ت به رسفا کۆمه کا پرسیاران بده ت، کو بۆچی ئه ف سیاسهتا ره گه زه رستی دگه ل ره گه زی کورد ها تیه ککر؟ بنوا شه یین سیاسی و یاسایی چ بوون؟ هه لویستی ئیقه ده وله تی ژ فی سیاسه تی چ بوو؟ و چ کاریگه ری لسه ر نفشی کوردان هه بوو؟ فه کولینی پشتبه ستن لسه ر کۆمه کا ژیده رین گرنگین جودا جودا کریه، وه کو به چ شیرکوه، و په رتوکا وی (القچیه الکریه ماچی الکرد و حاچره م)، و ئیسماعیل بێشکجی و په رتوکا وی (التوگین القسری للکورد)، و مالمیسانیژ و په رۆکا وی (عائله جمیل پاشا الدیاربکری والنچال القومی الکردی)، و بیره وه رین قه در ی جه میل پاشا (دۆزی کوردستان). فه کولین ژ ده رازینک و چوار ته وه ران و ئه نجاما پینکها تیه، ده رازینکا فه کولینی باسی چه مکی راگواهاستنا ب خورتی و هه فبه ندی دگه ل چه مکی هه فتیگه ه دکه ت، و ته وه ری ئیک: کورته کا میژوویی یه لدۆر ریشالین سیاسهتا راگواهاستنا ب خورتی یا کوردان ۱۹۱۴- ۱۹۱۹، ته وه ری دوو: باسی به رژه نگیین سیاسهتا راگواهاستنا ب خورتی یا کوردان ل سه رده می هوکمرانیا ئیک یا

مستەفا كەمال ۱۹۲۳-۱۹۲۷ دكەت. و تەۋەرى سىي: باسۋ وەرار و پەرەسەندنا سىاسەتا راگواستنا ب خورقى يا كوردان ۱۹۲۷-۱۹۳۵ دكەت. و تەۋەرى چوارى و دوماهىكى: باسۋ سىاسەتا راگواستنا ب خورقى ل سەردەمى بزاڤا دپرسىمى ۱۹۳۵-۱۹۳۸ دكەت.

پەيڤىن گرنگ: راگواستنا ب خورقى، توركىا، مستەفا كەمال، كورد، باكوورى كوردستانى.

دهرازينك: چه مكى راگواستنا ب خورتى و هه قبه ندى دگهل چه مكىن هه قتيگه

پاگواستنا ب خورتى ئىك ژ وان ديارده يىن دژى كۆمه كا مروفان يان ملله تان دهيتته هه ژمارتن، كو ريشالين وئ بۆ دهسته هلاتدارين ملله تين كهفن قه دگهرىت، و ب ئىك ژ تاوانين دژى مروفايه تىي دياساين نيقدوله قى دا دهيتته هه ژمارتن. واته ئه و كارين بهرنامه كرى و ريكخستى نه حكومت يان هيزين نيمچه له شكه رتارى يان گروپين دهمارگير دگهل كۆمين ره گه زى يان ئاينى يان مه زه به بى ب كاردئين بۆ هندى عه رده كى دياركرى قالا بكه ن و ل جهى وان كۆمين دى يين مروفان ئاكنجى بكه ن. و ئه ف جورى راگواستنى چ راسته خو بيت ئانكو قه گواستنا خه لكه كى لسهر جه و وارين وان ب هيزى، يان ژى نه راسته خو بيت ب ريكا ناچاركرنا خه لكه كى جه و وارين خوه ب جه بهيلن ب ريكين فشار و توندوتيزى و چه وساندنى (سخنينى، ۲۰۱۲، ۲۰).

راگواستنا ب خورتى ب رمانه كا دى ناچاركرنا كۆمه له كا خه لكى يين كو لسهر عه ردى خوه ب شيويه كى ياسايي ژيانا خوه دهنه سهر و بۆ جهه كى دى دهينه قه گواستن، چ دناف دهوله تى دا بيت يان دهرفه بيت، لدويش پلان و نه خشه يى دهوله ت دانيت وسهر پهرشتى لى دكه ت، يان ژى كۆمين گريدايى وئ بيت، و تافيلكرنى لسهر بناغى نفشى يان نه ته وه يى يان ئاينى يان ژى ئارسته يا سياسى دكه ت، و ژبۆ دهسته ئينا قى ئارمانجى دهوله ت په نايى دبه ت ئالافين توندوتيزى و ب كارئينا هيزى و تالانكرنا سامان و كوشتا وان (نصار، ۲۰۱۴، ۳۶۴).

گرنگه لفيىر چهن د زارافه يه ك يين هه قتيگه ه بهينه روهنكرن كو هه قبه ندى ب شيويه كى راسته وخو يان ژى نه راسته وخو دگهل چه مكى راگواستنا ب خورتى هه نه، ژ وانا (ژنافرنا ره گه زى) يان (ژنافرنا ب كوم) ئانكو جينوسايد (Genocide) يى كو ژلايى هزرمه ندى رافائيل ليمكن (Raphael Lemkin) (۱۹۰۰-۱۹۵۸) قه ل سالا ۱۹۴۴ هاتيه په ژراندن، و ئه ف زارافه ل سالا ۱۹۴۸ ب شيويه كى فهرمى كه تيه د فهره نكا نيقدوله قى دا، ونه ته ويىن ئىكگر قى ل سالا ۱۹۵۱ ئىخستيه ناف بهرنامى خوه دا ب نافى (ريكه فتنه نه هيلانا تاوانا جينوسايدى وسزادانا بكه رين وئ) و كار پى بهيتته كرن، و پيناسه يه كا گشتگر د مادده يا (دوو) دايى و ديژيت: ههر كرياره ك ژ فان كريارا بيت ب ئارمانجا ژنافرنا گشتى يان لاوه كى يا كۆمه كا نه ته وه يى يان ره گه زى يان ئاينى فان كاران نه نجام بده ت: (كوشتا نه ندامين كۆمه لى، گه هاندنا زيانين جه سته يى يان گيانى يين مه ترسي دار يين نه ندامين كۆمه لى، كۆمه ل ب كه ربى بكه قيته ژير بارودوخين خرابين ژيانى كو ئارمانج ژى ژنافرنا مادى يا گشتگر بيت يان لاوه كى بيت، ريكار بهيتته سه پاندن بۆ هندى زاروك ژ دايك نه بن، ويا دوماهيكى زاروكين كۆمه لى ب خورتى بۆ كۆمه له كا دى بهينه قه گواستن) (القهو جى، ۲۰۰۱، ۱۲۵-۱۳۵؛ راجيه، ۲۰۱۳، ۳۴-۴۱).

په يره وكرنا جينوسايدى كۆمه كا ئارمانجان هه يه، ئه و ژى ژنافرنا سازيىن كۆمه لايه قى و سياسى و ره وشه نبيرى و ئابورى و ئاينى يا كۆمه كى يان كۆمه له كا مروفان و زورداريى لسهر ژيانا وان يا جه سته يى و ره وشه نبيريا نه ته وايه تىي دكه ت، و نافه روكا وئ هه بوونا مافى ژيانى يى كۆمه كا مروفان رت بكه ت كو ئارمانج ژى به شه كى يا هه ميان ب ئىكجارى ژنافيه ت (مرزاقه، ۲۰۱۴، ۱۳-۱۴).

ژلايى دى قه راگواستنا ب خورتى گریدان دگهل تافيلكرنا نفشى (Ethnic Cleansing) هه يه، به لكو راگواستنا ب خورتى ئالافه كى گرنگه و ب تاوانين تافيلكرنا نفشى دهيتته هه ژمارتن (شو، ۲۰۱۷، ۱۴۱)، كو ههر د كه فندا تافيلكرنا نفشى ب شيويه يين جورا و جور دهه فركى و ململانه يان دا دهاته ب بكارئينان وه كو قه گواستنا

خەللى ب رىكا راگواستنا ب خورق يان ژى لىكگواستنا خەللى، وجاران ژى ب رىكا توندوتىژيا زائىندەيى يان چەوساندن يان ب كارئىنانا تىرۆر و كوشتاران، بۆ ھىندى خەۋ ژ تاكىن كۆمەلەكا دياركرى رزگار بكنە. و ئارمانجا تاقىلكرنا نفشى دبىت يادومكورىت بىت ئەۋژى كونترولى لىسەر دەفەرەكى بكتە بۆ ئارمانجىن لەشكەرى يان ژى ستراتىژى، و دبىت يا دومدرىژ بىت ئەۋژى ھىندەك كادانا دروست بكتە خەللى رەسەنن دەفەرە پىشتى دەپتە راگواستنا نەشىن فەگەرەنە سەر جە و وارپىن خەۋ يىن كەفن، كو ئارمانج ژى گۆھوورىنا دىموگرافيا وئ دەفەرە يە (نصار، ۲۰۱۴، ۷۶، ۹۱-۹۲).

زۆربەيا جاران حكوۋەت و دەستەلاتدارپىن سىياسى جوداھى دناقبەرا كۆمپىن مللەتان دا لىسەر كۆمەكا پىشەرەن كرىنە، و دەۋلەتپىن داگىركەرپىن كوردستانى ژى ب وان پىشەرەن سەرەدەرى دگەل كوردان كرىنە. ژ وانا رەھەندى جوگرافى يان ژى وارى وان يى رەسەن، كو ئەف واره دەپتە پەلاتەكرن، د ئەنجام دا جقاكىن پەلاتەكرى دروست دبن، زمانى ھەفپشك، بىروباۋەرپىن ئايىنى يىن ھەفپشك، رەۋشەنبىرىا گشتى ۋەكو رەفتار و رىكخستىن جقاكى يىن جودا و كولتور و دابونەرىتپىن جقاكى (لوو، ۲۰۱۵، ۱۸۴). و فەرپىژا قى سىاسەتپىن ژى ل باكوورى كوردستانى يا كو دەستەلاتدارپىن توركىا ھەۋلدايى ب بەرنامە و پلان كارى لىسەر بكنە توركرنا مللەتەكى بوو ب نافتى كوردان و ۋەلاتەكى ب نافتى كوردستان.

تەۋەرە ئىكى: رىشالپىن سىاسەتا راگواستنا ب خورق يا كوردان ۱۹۱۴-۱۹۱۹

كورد د جەنگا جىھانپا ئىكى دا (۱۹۱۴-۱۹۱۸) د رەۋشەكا نالەباردا ژايىنە، چونكە كوردستان بىو گورەپانا شەر و ململانە و ھەفركىەكا دژوار دناقبەرا ھىژپىن سى دەۋلەتان (عوسمانى و روسيا و بەرىتانپا)، و كورد قى شەرى دا بەشداربىوون و پىشتەقانىا دەۋلەتا عوسمانى كرن بىى كو ئارمانجەكا دياركرى ھەبىت، بەلكو زىدەتر ھەست و سوزپىن وان يىن ئايىنى ھاتبىوونە ب كارئىنان (لافى، ۱۹۸۵، ۷۳). و سىاسەتا راگواستنا ب خورق يا كوردان ھەر دگەرماپا قى جەنگى دا ھاتپە پەپرەوكرن، كو ل دەمى لەشكەرە روسى د ماۋەپى (۱۹۱۵-۱۹۱۶) لەشكەرگىشى بۆ توركىا كرى (سافراستپان، ۲۰۰۸، ۱۱۳)، كۆمەلا گەنجپىن تورك پلانەك بۆ ھەلاندنا كوردان دارپشتن، كو دەستپىكا قوناغەكا نوى يا گۆھوورىنا بوو ب تايپەتى موكوم كرنا ئايدولۇژيا توركرنى لىسەر كىستى نەتەۋەپىن دىتر (غورغاس، ۲۰۱۳، ۱۷).

پروژھىي راگواستنا كوردان ب دەستپىشخەرىا ۋەزىرپى بەرەقانىي ئەنۋەر پاشا (۱۸۸۱-۱۹۲۲) و سەرۆكى ۋەزىران تەلەت پاشا (۱۸۷۴-۱۹۲۱) (توفىق، ۲۰۱۲، ۴۵۸) و جەمال پاشا (۱۸۷۲-۱۹۲۲) (كوفىنن، ۲۰۱۷، ۱۵۱)، كو رەنگە ھىزرا راگواستنا و كوشتاران ھەر دىنپات دا ژ ئەلمانپا ۋەرگرت بن، ژبەر سەرپۆرپى وئ دقى وارى دا، كو پلانا وان يا دابەشكرى بوو لىسەر سى قوناغان، لدەستپىكى راگواستنا ئەرمەنان، لدویشدا راگواستنا كوردان بۆ ۋىلايەتپىن رۆژئاقايى ئەنادوۋولپى، ژبەر كو پىشتى ئەرمەن بېپىنە راگواستنا دى كوردستان ۋەك دەفەرەكا كوردى يا پاك بۆ كوردا مىنت، و مەترسى ھەبوون ژ دروست بوونا ھىقپىن قەۋارەپەكا سىياسى ل قى دەفەرە، و قوناغ سى و دومامپىكى ژى خەللى ژ رەگەز تورك وموسلمانپىن بولقانى يىن ھەقسوزپىن كۆمەلا گەنج ل دەفەرپىن كوردان ئاكنجى بكنە، و پىكھاتەپەكا نەتەۋەپى دروست بكتە دگەل ئارمانجپىن وان تورانى دگونجان (توفىق، ۲۰۱۲، ۴۵۵-۴۵۸).

جقاتا ۋەزىران ل ۲۷ ئەيارى ۱۹۱۵ مەرسومى راگواستنا خەللى ب گۆمان ب تاوانا خىانەت و نوكرەپى پەسەندكر (مكدول، ۲۰۰۴، ۱۷۹)، و سولتان مەھمەد رەشادى (۱۹۰۹-۱۹۱۸) مەرسوم ئىمزا كر، وئىدا برىارداپنە

كوردان ژ بهرەيىن ئەرمىنيا و كوردستانى راگوھىزىت و ل ئەنادوولا پۇژئافا ئاكنجى بكت(سافراستيان، ۲۰۰۸، ۱۱۳)، كو تيدا ھاتىه كورد ھەمى بهيئە راگوھاستن بۇ ويلايه تيىن رۇژئافا ب مەرجه كى رېژھيا راگوھاستيا و دوپريخستيا ژ ھەر باژيره كى توركى نه گەھيتە (۵%) ژ خەلكى توركنشين ب مەرجه كى سەرۆك عەشير و كەسانىن خودان ركيف و دەستھەلات ل باژير و سەنتەريىن باژيريىن توركى بهيئە ئاكنجىكرن، و زەلامىن وان ژ ل گوندين دوپر بهيئە ئاكنجىكرن بۇ ھندى دانوستاندن و پەيوەندى دناقبەرا وان دا دروست نەبيت (شيركوه، ۲۰۱۱، ۷۹).

لدويىف توماريىن رېفەبەريا كوچبەران يا توركيال ستمبولى دياردكەت كو ل سالا ۱۹۱۵ نيزىكى (۷۰۰،۰۰۰) ھزار كوردان ژ باكوورى كوردستانى بۇ ئادوولا رۇژئافا راگوھاست بوون (سافراستيان، ۲۰۰۸، ۱۱۳)، لى ئامارا ۋەزارەتا ئابورى يا عوسمانى د توماريىن خوەدا دياردكەت كو كوردىن ژ باكوورى كوردستانى ھاتىنە دوپريخستن گەھشتىنە مليون كەسان (توفيق، ۲۰۱۲، ۴۸۴). كو ئەف راگوھاستنە لژير سياستەتا (عەردى سوتى) دھاتە ب كارئينان بۇ ھندى ھيزىن روسى ژ ھەر ھاريكاري و پشتەفانيە كى بى بەھر بكت (مكدول، ۲۰۰۴، ۱۸۲)، كو زۆر ژ وانا ژ ئەنجامى مانديوونا ريكتىن دريژ و سەرمايا زفستانا دژوار و كيما خوارن و پيداويتستىين ژيانى گيانى خوە ژ دەست دان بەرى بگەھنە جھين بۇ ھاتىنە دەستنيشانكرن بهيئە كوچكرن (شيركوه، ۲۰۱۱، ۸۰)، بەلكو نىقا ژ وانا گيانى خوە ژ دەست دان (مكدول، ۲۰۰۴، ۱۸۲)، ئانكو ئەو دەرەسەريىن دەستھەلاتداريىن توركيال سەري ئەرمەنان د ساليىن ئىكى و دووى ژ جەنگا جيھانيا ئىكى ئيناتىن ب ھەمان شپو ب سەري كوردان ژى ئيناتىه (زكى، ۲۰۰۹، ۲۵۶)، بەلكو ئەو كوشتاريىن ب سەري كوردان ئيناتىن ب چەند جاران مەزنترن بوون ژ يىن ئەرمەنان، ۋەگەر جارە كى ئەرمەن راگوھاست بن يا كوردان چەندىن جاران دوبارە بوويە (توفيق، ۲۰۱۹، ۴۴۸).

ولدويىف ئامارەكا گرنگ كو بۇ شوباتا ۱۹۱۹ فەدگەرەيت، و دياردكەت كو (۴۱۸۵۰۴) ژ كوردان ھاتىه راگوھاستن بۇ دەفەريىن جودا جودا، بۇ نمونە (۷۹۱۷۳) ژ ئەرزرومى و (۵۴۹۰) ژ وانى و (۲۵۲۳۵) ژ بدليسى، كو سەرجمى راگوھاستيىن ھەرسى باژيران ب تنى دنە (۱۰۹۸۹۸) بۇ ئەنقەرە بتنى ھاتىنە راگوھاستن (توفيق، ۲۰۱۹، ۴۶۵)، زىدەبارى قى چەندى ئامارەكا دى بۇ نىسانا سالا ۱۹۱۹ د زفريت و دياردكەت كو (۲۶۷۵) كورد ھاتىنە راگوھاستن بۇ سنجەقا بوردو، و (۲۰۷۰) كورد ھاتىنە راگوھاستن بۇ سنجەقا سپارتە، كو زۆربەيا ھەرە زۆرا وان ژ باژيريىن (وان، مووش، بدليس، ئەرزەروم) بوون، و ژ پياو ماقويلين كوردان بوون ھاتىنە راگوھاستن (سربستى، ۳۰ نىسان ۱۹۱۹)، كو سەرجمى وان يى گشتى دنە (۴۵۴۷) كەس، كو سەرجمى ھەردوو ئامارا دىتە (۴۲۳۰۵۱) كەس. ژ قى ئامارى دياردبىت نافى سنجەقا بوردو و سپارتە دناف ئامارا ئىكى دا نىنە، لى يا گرنگ ھەرسى باژير (وان، بدليس، ئەرزەروم) د ھەردوو ئاماران دا ھەفپشكن، تنى يا دووى باسى موشى ژى دكەت، و ھەر چوار باژير ژى ژ جھين گرنگين چالاكفانين نىشتمانپەۋەريىن كوردان بوون ژبو ئازادى و سەرەخوفا كوردستانى، حكۆمەتا توركيال ھەولدايە ب بەھانەيا ھۆكاري لەشكەرى چەمسەريىن وان يىن نىشتمانى و نەتەۋەيى بۇ دەفەريىن تورك نشين فەگوھىزىت و دنافا خوەدا ب ھەلەنت.

و لدۆر قى چەندى رۆھەلاتناسى روسى (م. س. لازاريىف) دىيىت: «كوردستانا توركيال د ماۋەيى جەنگا جيھانيا ئىكى دا وپشتى وئ لىسەر بلندترين ئاست گوھورينين رەگەزى و مروقى دروست بوون، و ئەف گوھورينە ژ دەرئەنجامى كرياتىن شەرى و تىكچوونين مىلى و سەرھەلدان و پىرابوونين تولقەكرنى بوون كو دەستھەلاتى

ژ روانگه ها ئارمانجه كا ره گه زه رستى يا تمام كر بوون. كو گوهورىن ريشالى د پىكهاته يا ره گه زى- مروقى دا ل رۆژه لاتا نه نادوولى ده رنه نجامى په يره وكرنا سياسته تا ژ نافرنا ب كۆم (يا راستر جينوسايد) بوو...» (لازاريف، ۲۰۰۰، ۱۳-۱۴).

ته وری دوو: به رژه نگین سیاستا راگواستنا ب خورتی یا کوردان ل سهردهمى حوکمرانىا ئیکى یا مستهفا کهمال ۱۹۲۳-۱۹۲۷

پشتى كو مستهفا کهمال شيايى (۱۸۸۱-۱۹۳۸) پىگه هى خوه ل تورکيا قايم بکهت، نه خاسمه پشتى شهري سهر به خویا تورکيا ۱۹۱۹-۱۹۲۳ سهر کهفتن ئىناق و داگیرکاریا نه دۆلى ب دوماهیک ئىناق، وه رارین گرنگ په يدا بوون بوونه هووی هندی دهسته هلات د دهستى مستهفا کهمال دا موکم بىت، و چەندین پىنگاف هافىتن ل سالا ۱۹۲۲ سەلته نه تا ئوسمانى هه لوه شاندى و پارتا (گهل) دامه زراندى، و ل ۹ ئاب ۱۹۲۳ كونگرى دامه زراندى سازكر و وهك سهرۆكى پارتى هاته هه لپزارتن، و ل ۱۱ ئاب ۱۹۲۳ وهك سهرۆكى جقاتا نىشتمانیا مه زن هاته هه لپزارتن، و ژكارين سهره كى يين قى جقاتى ل ۲۳ ئاب ۱۹۲۳ په يمانا لوزان يا كو دناقه را تورکيا و هه قه يمانان دا ل ۲۴ ته موزا ۱۹۲۳ هاتيه موركرن په سه ندر، كو كو گرنگيا وى د وى چەندى دايه دانپيدانه كا نيقد هه لقه ب سيسته مى نوى يى تورکيا كر (مراد، ۲۰۱۵، ۱۳-۲۷)، و سهر وه رىيا تورکيا يا تمام بۆ خاكا كۆمارا تورکيا يا نوکه زفراند (لويس، ۲۰۱۶، ۳۱۰).

پىنگافا هه ره گرنگ يا مستهفا کهمال ل ۳۹ تشرينا ئیکى ۱۹۲۳ كۆمارا تورکيا راگه هاندى، و ل دويفرا ل ئادارا ۱۹۲۴ خه لافه تا ئوسمانى ژناقير و دهستوره ك بۆ تورکيا دانا، كو دهستورى داکوكى لسهر ناسنامه يا تورکى كر، كو د ماددى (۸۸) دا هاتيه: «هه ر هاوه لاتيه كى خه لكى تورکيا ژ روپى نىشتمانى قه توركه بى بهرچاڤگرتنا ئايىنى و ره گه زى...» (دروژه، ۱۹۴۶، ۲۰۰-۲۱۲). واته هه ر ل دهستپىكا سهردهمى كۆمارى، تورکيا نوى لسهر بناغه كى ره گه زه رستى هاته ئافاكرن، كو تورکى ناسنامه يا ره گه زى- نه ته وه يى يا ئىكانه و په سه ندرى بوو، و هاوه لاتىين نه ژ ره گه زى تورك پىدقى بوو كولتور و رابردووى خوه به يلىن (أوكتم، ۲۰۱۱، ۸۰).

ئیکه م سهر بورا نوى د سهردهمى تورکيا نوى دا يا راگواستنا ب خورتى بۆ قه دگه ريت بۆ پشتى كو يونان زۆر باژير د ژ دهستداين، ناچار بوو پيش ريکهفتنا لوزانى ۱۹۲۳ ب پىگوه ارتنا خه لكى خوه دگهل تورکيا بکهن، كو (۱،۵۰۰،۰۰۰) ژ يونانيان بۆ يونانى راگواستن، و (۵۰۰،۰۰۰) ژ توركا بۆ تورکيا راگواستن، و ب قى چەندى که مينه يا يونانى ل تورکيا ب دوماهیک ئىنات (نصار، ۲۰۱۴، ۳۸۰-۳۸۱)، و تورکين هاتينه راگواستن و زفراندن ل کوردستانى ئاکنجى کرن و عه ردى کوردان دانه وان، كو ئارمانجا حکومه تا تورکيا ژ قى سياسته تى په يوه نديين کۆمه لايه تى يين کلاسيكى و کهفن يين جقاتى کوردى ل هه لوه شينيت و ريکى ل بزاقا نه ته وه ييا کوردان بۆ ديارکرن چاره نقيسى خوه راوه ستين (لازاريف، ۲۰۰۰، ۱۰۷)، لى زيده تر قى راگواستنى ره هه نده كى نيقد هه لقه هه بوو، و پشتى تورکيا سهر کهفتن ئىناق هه ولدا هه مان سهر بور لسهر ئاستى نافخوى ب تاييه قى ل دژى کوردان په يره وبکهت.

حکومه تا تورکيا هه ولدا ل دهستپىكى سياسته ته كا نه رم دگهل کوردا په يره وبکهت بۆ هندی پالشتيا وان ب دهستقه بينت، لى پشتى پىگه هى خوه موکووم دکر ل دژى وان د راوه ستا، كو ل سالا ۱۹۲۳ هيرشه كا بهر فره ه ل دژى عه شیرين کوردان يين پشته فانيا وان نه دکر دهستپىكر، ژ وانا گوندين صاروخان ئاغايى ل ده ور به رين

باژیری نسیین سوتن، و عهشیرا ئومهری ل چیاپی میردینی چهوساند، کو تا حزیرانا ۱۹۲۳ نیزیکی (۱۲) گوندین وان سوتن، و سهروکی عهشیرا ئومهر خهلیل غهزالی ئاغا دگهل (۲۰۰) مالا ژ عهشیرا وی یا کو پیکهاتی نیزیکی (۷۰۰) مالان و (۵۰۰) چه کدارا بهرهف وهلاتی سوریاغه مشهخت بوون (الکاج، ۲۰۲۰، ۹۱-۹۲). وهکو بهرسفدانهک بۆ سیاسهتا رهگهزپهرستیا تورکیا بهرامبه کوردان، ل سالا ۱۹۲۵ سهرهلدانهکا چه کداری یا بهرفرهه ب ل باکووری کوردستان ب سهرۆکاتیا شیخ سهعیدی پیران (۱۸۶۵-۱۹۲۵) دژی تورکیا راوهستا، کو ئهف سهرهلدانه ژ دهئهنجامی کۆمهکا فاکتهرین سیاسی و نهتهوهیی و ئابوری و کۆمهلایهتی و ئایینی بهرپابوو (لافی، ۱۹۸۵، ۷۷-۸۹-۱۰۱؛ أحمد، ۲۰۰۱، ۹-۳۳)، و جقاتا نیشتمانی یا مهزن یا تورکیا ل ل ۴ ئادارا ۱۹۲۵ یاسایا ژماره (۵۷۸) یا تایهت (پاراستنا سیستهمی)، کو قی یاسای دهستهلاتین بهرفرهه دابوونه حکومهتی بهرامبه هر هه بزاغهکا ملی یان چالاکیهکا بهرهنگار ب راوهستیت (جلیلی جلیل واخرون، ۲۰۱۲، ۱۷۳).

پشتی ژنافرنا سهرهلدانا شیخ سهعیدی پیران ل سالا ۱۹۲۵ ب شیویهکی درندانه و سیداره دانا سهرکردین وی، کو ئیک ژ دهئهنجامین وی حکومهتا تورکیا پهنا بۆ سیاسهتا راگوهاستنا ب خورقی یا چینین دهستهلاتداری کوردان و ئاغاوات و شیخ و سهروک عهشیرین کوردان ژ ئهنادوولا رۆژهلات بۆ ئهنادوولا رۆژئاغا بر (بیشکجی، ۲۰۰۱، ۱۲۶)، و لدۆر قی چهندی کۆمهلا ئاشوری ل ۱۰ ئاب ۱۹۲۵ نامهکا نه رازیوونی ئاراستهیی دهولهتین زلهیز و مللهتین ئیکگرکی کر، و تیدا هاتیه: «تورکیا نه تنی سامانی کوردان تالان دکر و تهرش و کهوالی وان د دزی، و گوند و باژیرین وان د سوتن، و سهرکردین وان سیداره ددان، و توندوتیژی دژی خهلکی سقیل ب کاردینان، بهلکو پهنا ب شیویهکی توندتر بۆ راگوهاستنا کوردین ماین ژ سوتن و کوشتاران بر بوو» (حسرتیان، ۱۹۸۷، ۱۴۰).

حکومهتا تورکیا ب بهرنامهیهکی ریکخستی پهنا بۆ راگوهاستنا ب خورقی یا کوردان بۆ رۆژئاغایی ئهنادوولی بر. وهزیری دارایی یی تورکیا فهتخی بهگ، و سیاسهتهداری تورک مستهفا عهبدولخالق رندا، و وهزیری نافخویی جهمیل بهگ ئویادن هندهک راپورتا لدۆر رهوشا رۆژهلاتا ئهنادوولی دروست بکهت، و دهئهنجامی ههردوو راپورتان پلانا چاکسازی رۆژهلاتی ل ئهیلولا ۱۹۲۵ دروست کرن (مانجو، ۲۰۱۸، ۴۵۳).

یاسایا چاکسازیا رۆژهلاتی ل ۲۴ ئهیلولی ۱۹۲۵ ژلای ئهنجۆمهنی وهزیرانقه هاته پهسهندکر، کو ژ (۲۷) مادا پیکهاتی بوو، تیدا هاتیه گۆهوورینین گارگیری یین تایهت ل دهفهرین کوردان دروست بکهن، کو ژ ههکاری تا دیرسمی بکهفته ژیر ریفهبهریا سهرپهرشتهکی گشتی، و یا گرنگ مادا (۵) بوو، ئاماژی ب راگوهاستیین بهلقان و ئهلبانی د دهت، ل گورهی قی چهندی ئهو تورکین ژ یوغوسلوفیا دهین دگهل کوچههرین ژ ئیرانی و قهفقاسیا ل ئالایغی، دیاربهکر، مۆشی، بدلیسی بینگۆلی، گهلی مورات، دهوربههرین گولا وانی بهینه ئکنجیکرن، و تورکین ژ باکووری ریزه و نهزهرروومی ئیناتین ژ ی بۆ جویا خنس و گهلی مورات و باکووری گولا وانی هینه فهگوهاستن، و مهزاختیین فهگوهاستنا تورکین فان جها بهینه ئکنجیکرن وان دگهل مهزاختیین ژيانا وان یا سالهکی ژ ئالیی دهولهتی فه بهیته دان

(ilkay Meriç, (https://marksist.net/ilkay-meric/sark-islam-plan-ve-tcnin-asimilasyaon-politlari).

حکومهتا تورکیا ژبلی جویری راگوهاستنا ب خورقی، کو زیدهتر راگوهاستنا نافخویی پهیرهودکر، جویری دی یی راگوهاستنی ههبوو کو دگوتنی (راگوهاستنا مقنع)، واته ئهو کۆمین خهلکی دابرایی سیاسهتا وی ژ ئهنجامی تیرۆرا چرا دهولهتی دژی وان دهاته بکارینان، کو ل دوماهیکی ناچار دبوون وهلاتی خوه ب جه دهیلان

(بېشكجى، ۱۹۹۸، ۲۲۹)، بۇ نمۇنە ل ساللا ۱۹۲۵ نىزىكى (۵۰۰) خىزانىن كورد كو نىزىكى (۵۰۰۰) كەسان بوون ژ ۋن و زەلامان داخازا پەنابەرىيى ل دەۋەربەرىن باژىرى سەلماس كو دكەقىتە پارىژگەھا ئەزەربىجانا رۇژئافا يا ئىرانى كرن، ھەۋەرسا ل كانوونا ئىكى ۱۹۲۵ نىزىكى (۵۰۰۰) كەسان ژ عەشىرا گۆيى و ئەرتوشيا داخازا پەنابەرىيى ژ عىراقى كرن (مكدول، ۲۰۰۴، ۳۱۱)، و ل ساللا ۱۹۲۶ مالباتا حاجو ئاغا ھەقىركى (۱۸۸۹ - ۱۹۴۰) ل دەۋەربەرىن نىيىنى و مدياتى وماردىنى پەنا بۇ سورىا برن، و پاشى حكۆمەتى رەگەزنامەيىن وان ژى ھەلۈەشاندىن (ھفىركى، ۲۰۱۲، ۱۳۴).

سپاسەتا توندا سەرەدەرىيى يا حكۆمەتا توركىا دگەل كوردان ل باكوورى كوردستانى ئەنجام دايى بوويە ھۆكارى ھندى بۇ پاراستا گيانى خوە كوردان جە و وار و كەس و كارىن خوە ھىلاينە و قەستا باشوورى كوردستانى و ئىرانى و سورىا كرىنە، د ئەنجام دا كارتىكرنەكا خراب لسەر رىژا ھەبوونا كوردان ل وان دقەرەن كرىە، ژبەر كو ل دوماهىكى ژۆربەيا وان دقەرەن ھەر ب نفشىن توركا دھاتە پركرن وئاكنجىكرن. مەترسىا راگوھاستنا كوردان لسەر جە و وارىن وان ببوو جھى گرنگىەكا مەزن يا مەزىن كوردان، كو واليى دياربەكر عەلى جەمال ل ساللا ۱۹۲۶ سەرەدانا سەرۆكىن عەشىرەتا كوچىگىرى سەيىد رەزا (۱۸۶۸ - ۱۹۳۸) كر، وداخاز ژى كر كونگرىەكى ل ئەنقەرە گرى دەن ب ئامادەبوونا سەرۆك عەشىرىن كوردان دگەل حكۆمەتى بۇ ھندى بگەھنە چارەسەرىەكى، دگەل وئ داخازىي كورد چەكى خوە دانن، و كومبوون دگەل برىكارى ۋەزارەتا نافخۆ ب ئامادەبوونا ھندەك پەرلەمانتاران ھاتە كرن و رازىبوونا خوە دياركرن، كو كورد قەگەرەنە سەر جە وارىن خوە و پرۆژىەكى لىبۆرىنا گشتى بدەنە جقاتا نىشتامىا مەزن، و عەردى لسەر كوردىن دىرسىمى و ئالازىگ و ئەرزىنجانى و مەلاتىيى دابەشېكەن ب وى مەرجى كورد ئارامىيى ل دقەرەرىن رۆژھەلات ب پارىزن، لى دەستھەلاتدارىن توركىا دقان كاودانان دا ھندەك كىشە ئازراندن كو ھەولدا ھندەك عەشىرىن كوردان قەگوھىزىتە ھندەك جھىن دى، و سەرۆك عەشىرىن كوردان يىن بۇ كونگرى ئەنقەرە چووين ب داخازيا حكۆمەتى رازى نەبوون دژى وان عەشىرا راۋەستان، و ئەنجامىن دانوستاندان بى ئەنجام بوون (الداقوى، ۲۰۰۸، ۱۳۱ - ۱۳۲)، ئانكو دەستھەلاتدارىن توركىا راگوھاستنا كوردان و زفراندنا وان بۇ سەر جە و وارىن وان كرىو مەرجەك بەرامبەرى كوردان دەستا ژ مافىن خوە يىن نەتەۋەيى و نىشتامىا بەردەت تا كو مافەكى سروشتى بدەتە وان.

ل گورەيى بەرنامەيى مستەفا كەمال يى ۋەرگرتنا پىرابوونا دژى كوردان نەخاسمە ل ساللا ۱۹۲۶، كو ل دەستىپكى خىزانىن مەزىن كوردان راگوھاستنە ئەنادوولنى، پاشى سەرۆكىن عەشىرا، پاشى خىزانىن پلە دوو (مالمىسانىژ، ۲۰۰۷، ۱۱۰)، و بالىوزى بەرىتانى جورج كليرك (George Russell Clerk) (۱۸۷۴ - ۱۹۵۱) دياردكەت كو ب درىژاھيا ساللا ۱۹۲۶ راگوھاستنا ب كۆم يا كوردان يا بەردەۋام بوو تا رادەيەكى نىزىكى يا ئەرمەنان بوو يا ساللا ۱۹۱۵، و ئاشكەرا دكەت و دىيژىت: «زىدەرۋويى د وئ گۆتنى دا نىنە كون نە كىمتر ژ (۲۰،۰۰۰) پىاو وئافرەت و زاروكان ب چەترى ھىزى ژ وارىن وان ھاتىنە راگوھاستن» (أولسون، ۲۰۱۳، ۲۶۵).

ھەژى گۆتنى يە، نە تنى حكۆمەتا توركىا ئەۋىن بەشدارىەكا راستەۋخۆ يان ھارىكارىا سەرھلدانا شىخ سەعیدى كرىن پىرابوونىن توند دژى وان ھاتنە ۋەرگرتن، بەلكو شىخ و سەرۆكىن عەشىرىن كوردان يىن دگەل سەرھلدانى راۋەستىاين يان يىن ھەقسۆزىا خوە بۇ دياركرىن يان يىن بەشدارى تىدا كرىن يان نەكرىن يان يىن چووينە دگەل چەپەرئى ھىزىن حكۆمەتى و بەشدارى د چەوساندنا وئ دا كرىن ھەمى ھاتنە زىندانكرن

و ئەشکەنجەدان و سیداره‌دان و راگوهاستن، وەکو شیخ جەمیل چەتو کو ل دەمی سەرهلدانن دا پشته‌فانیەکا زۆر یا هیژن حکۆمەتی کر، کو پەیوەندیەکا خورت دگەل مستەفا کەمال هەبوو، تا دگەل ئیک و دوو ب پەیشا (برا) دئاخفتن و نامە د وەشاندن (بیشکجی، ۱۹۹۸، ۳۰۴)، پشتی سەرهلدانا شیخ سەعیدی پیران ژنابقەری سیداره‌دا وختزانای وی بۆ ئەنادوولا روژنابقا راگوهاست (هقیڕکی، ۲۰۱۲، ۷۱).

هەرۆه‌سا ژ خیزانین نافدارین کوردان یین پشتی سەرهلدانا شیخ سەعیدی پیران هاتینه راگوهاستن، مالباتا جەمیل باشا بۆ سته‌نبۆلی، ژبەر کو کارتیکنەکا خراب لسه‌ر ژيانا وان هەبوو تا وی راده‌یی هنده‌کا نافن (ئیسکان) لسه‌ر زارۆکین خوه‌ دانابوون. کو فنی مالباتی هاریکاریا ده‌وله‌تی کرپوو، و ل سالا ۱۹۲۷ فروکه‌یه‌ک وه‌کو دیاری کریه (مالیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۰۶-۱۰۸)، زیده‌باری به‌شداری د کرینا باغچه‌یه‌کی مه‌زن لسه‌ر روباری دجله‌ دا کریه ب بهایی (۴۰۰۰) لیرین زیری دا کرپوو، و وه‌کو دیاری ب نافن ملله‌تی پیشکیشی مستەفا کەمال کرپوون. هۆکاری سهره‌کی یی راگوهاستنا خیزانین هاریکار بۆ حکۆمەتی ئەو بوویه مه‌ترسیا زفرینا فنان خیزانا جاره‌کا د ئاینده‌ بۆ بنیاتی خوه‌ یی کوردی، کو وه‌سا د دیتن چ گرهنیه‌ک نینه‌ کور وه‌کو بابین خوه‌ ره‌فتاری دگەل حکۆمەتی بکه‌ن، وباشتر د دیتن ئەو ژی دناف نفشی تورک دا بهینه‌ هەلاندن بۆ هندی ب ئیکجاری ژ وان رزگار ببن (مالیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۱۰-۱۱۱).

حکۆمەتا تورکیا دژی وه‌فاداریا که‌سانین کوردین دگەل وان بوو، ولفیڕی (ئیسماعیل بیشکجی) بویه‌ره‌کا تژی پامان فه‌دگیریت کو چه‌وا حکۆمەتی ئەو پشته‌فانیه‌ لبه‌رچاف نه‌ وه‌رگریه‌ ژ مه‌ترسیا به‌ره‌بابین وان و دیاردکه‌ت کو شیخ سەعیدی نوره‌سی و شیخ کوفر فی پشته‌فانیا ده‌وله‌تی کرن ل دەمی سەرهلدانا شیخ سەعیدی پیران، و شیان والیی بدلیسی ژ ناف ده‌ستین شوره‌شگیرین کورد ئازاد بکه‌ن، و پشتی بۆ کونیا هاتینه راگوهاستن، پاش ماوه‌یه‌کی هه‌مان والیی بدلیسن ده‌یتنه‌ فه‌گوهاست و دبیته‌ والیی کونیا، و هه‌ردوو شیخا شانده‌ک ژ شیخین راگوهاستی پیکینان و هنارتنه‌ لایی والیی کونیا، و بۆ والی دیارکرن کو ئەو هاتینه راگوهاستن، و ئەو دژی بزافی بوون و هاریکاریا حکۆمەتی کرینه‌، و وان گیانی والی رزگارکرینه‌، و پساردکه‌ن ئەری ئەنقه‌ره‌ لسه‌ر راگوهاستنا وانا یا ئاگه‌ه‌داره‌؟ والی به‌رسقین وان ب به‌لی ده‌ت، و دبیزیت: «به‌لی بریارا راگوهاستنا هه‌وه‌ هاتیه‌ دان، و ب فی حوکی حکۆمەتی قه‌نجیه‌کا مه‌زن ل هه‌وه‌ کریه، کو فه‌رمانا لیدانا ستوین هه‌وه‌ نه‌دا، و ده‌وله‌ت ب فی ره‌نگی هزردکه‌ت: هوون به‌ری نوکه‌ ب هیژ بوون، و ب هیژا هه‌وه‌ هوون شیان شوره‌شی ب چه‌وسین، ژبەر کو هه‌وه‌ هیشتا هه‌مان هیژ هیه‌، دئ چه‌وا بۆ مه‌ پشتراست بیت هوون وئ هیژا خوه‌ ب کارنانین بۆ پشته‌فانیا جوداخوازان؟، ئەفه‌ ئەو هۆکاره‌یه‌ یی هوون بۆ فیری لسه‌ر هاتینه راگوهاستن، زیده‌باری هندئ هوون دژی کورین گه‌لی خوه‌ راوه‌ستیان، دئ چه‌وا ده‌وله‌ت باوه‌ریی ب وان هینت یین دژی گه‌لی خوه‌ د راوه‌ستن» (بیشکجی، ۱۹۹۸، ۳۰۳-۳۰۴).

پروسیسا راگوهاستنا کوردان بۆ ده‌فه‌رین روژنابقایی ئەنادوولی د ره‌وشه‌کا زۆر ناله‌باردا و ب توندوتیژی ده‌اته‌ کرن، کو چ ئالاقین فه‌گوهاستنی نه‌ ده‌اته‌ ب کارینان، و لدۆر فنی چهندئ راپۆرتین به‌ریتانی ئاماژی ده‌نه‌ وی بارودوخی، وملحه‌قی له‌شکه‌ری یی به‌ریتانی دیاردکه‌ت کو وی سی کاروانین کوچه‌رین کورد دیتینه ئیک ژ وانا دناقبه‌را نه‌غه‌ده‌ و ده‌قی قه‌ره‌حسار کو ژ سی پیاو و (۱۵۰) ئافره‌تان و زارۆکا پیکه‌اتی بوو، وکه‌ل وپه‌لین وان لسه‌ر عه‌ره‌بانین هه‌سپا دکیشان، و زۆربه‌یا وان ب پیا بوون، تنی دوو پیره‌ژن نه‌بن سواری عه‌ره‌بانئ بوون، کو (۱۰) جه‌ندرمه‌ هاتبوونه‌ راسپاردن ب ئەرکی چاقدیری وانا (باجلوری، ۲۰۰۷، ۶۶-۶۷).

ههروهسا قه‌دری جه‌میل پاشا (زنار سلۆپی) کو ئیک ژ ئەندامین مالباتا جه‌میل پاشایی بوو، د بیره‌وه‌ریین خوه‌دا دیاردکه‌ت کو ئیک ژ وان که‌سان بوو یین کو حکۆمه‌تی راگه‌هاستینه‌ بو‌ردو، کو پیشتر مه‌لبه‌ندی ناحیه‌کا بچووک بوو سه‌رب ولایه‌تا کونیا‌فه، کو نیزیکی (۳۰۰) که‌سان ژ کوردان بۆ قی باژی‌ری هاتبوونه‌ راگه‌هاستن، و دبێژیت: «ل ده‌ستپیکێ نه‌دبوو ئیک خیزان ل ئیک ناوچه‌ به‌منت، و ره‌وانه‌یی جه‌ین جودا جودا دکر، بۆ هندی ژ ئیکو و دوو دوبرین، پاش بۆرینا ماوه‌یه‌کی حکۆمه‌تی ئەو مه‌رحه‌ سفک‌کر و پیک دا ئەندامین ئیک خیزان پیکه‌ ل جه‌ه‌کی و ل ناف ماله‌کی دا بژین، و ژ ده‌رئه‌نجامی قی چه‌ندی ده‌سته‌لاتی نیزیکی (۱۰۰۰) که‌سان ژ خه‌لکی کوردستانی ل پینچ باژی‌ران دا ئاکنجی کرن...» (سلۆپی، ۲۰۰۷، ۱۱۶-۱۱۷).

هه‌ر چه‌وابیت، هه‌رحه‌نده‌ ئاماری‌ن فه‌رمی ل به‌ر ده‌ست نین، لی ژێده‌ر ب ئاماژی ب سه‌دان هزاران دده‌ن، هنده‌ک ژێده‌ر دیاردکه‌ن دناقه‌را ۱۹۲۵-۱۹۲۸ نیزیکی ملیون کوردان بۆ رۆژئا‌فایی ئەنادوولی هاتینه‌ راگه‌هاستن، و ده‌مان ده‌م دا ژمارا خه‌لکی ژ ره‌گه‌ز تورک زی‌ده‌بوون ژ ده‌رئه‌نجامی کچه‌ری‌ن ژ ده‌وله‌تین به‌لقان هاتین گوره‌یی ریککه‌فتین پیکه‌ه‌رتنا خه‌لکی هه‌ردوو ده‌فه‌ران (لازاریف، ۲۰۰۰، ۱۵؛ کویشن، ۲۰۱۷، ۱۵۲)، و ژێده‌ران ناف قی راگه‌هاستن یا سالا ۱۹۲۶ کریه (دویرئێخستنا ئیک) (مالیسانیز، ۲۰۰۷، ۱۰۸)، و کۆمه‌لا خوییون دبێژیت (راگه‌هاستنا ئیک) (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۳۷)، لی د که‌توردا راگه‌هاستنا ئیک بوو د سه‌رده‌می کۆماری دا، به‌لکو ئیک ژ ویستگه‌هان بوون، چونکه‌ کریاری‌ن راگه‌هاستن به‌رنامه‌یه‌کی داریشتی یی ستراتیجیه‌تا حکۆمه‌تا تورکیا بوو.

ته‌وه‌ری سێ: وه‌رار و په‌ره‌سه‌ندنا سیاسه‌تا راگه‌هاستنا ب خورتن یا کوردان ۱۹۲۷-۱۹۳۵

حکۆمه‌تا تورکیا یا یه‌رده‌وام بوو لسه‌ر سته‌م و چه‌وساندنا کوردان، پشتی کو مسته‌فا که‌مال ل سالا ۱۹۲۷ وه‌کو سه‌رۆک کۆمار هاتیه‌ هه‌لبژارتن (الجه‌مانی، ۲۰۰۰، ۲۸)، لسه‌ر هه‌مان سیاسه‌ت بوو، له‌ورا ژ بزا‌فین کوردان د به‌رده‌وام بوون ژبۆ ده‌سته‌فه‌ئینانا مافی‌ن ره‌وا، کو ل سالا ۱۹۲۷-۱۹۳۱ بزا‌فا ئارارات (ئاگری) ده‌ستپیکر یا کو ریکه‌خستنا خوییون سه‌رکرده‌یا وئ دکر (باجلوری، ۲۰۰۷، ۶۵؛ به‌یات، ۲۰۰۹، ۳۲-۴۹)، و هه‌ر ل ده‌ستپیکا سالا ۱۹۲۷ لیکدانین نوی دناقه‌را کوردا و حکۆمه‌تی دا دروست بوون، و له‌شکه‌ری تورکی کوردا ل ده‌فه‌ری‌ن دیرسم و خه‌ربوت چه‌وساندن، و ده‌ست ب هه‌وه‌کا نوی یا راگه‌هاستنا عه‌شیرین کوردان ل باژی‌ری‌ن باشۆری رۆژه‌لاتی تورکیا بۆ ده‌ریا ره‌ش و رۆژئا‌فایی تورکیا کر، و ل گور نفیساره‌کا وه‌زاره‌تا نافخۆ بۆ جقاتا بلندا تورکیا ل کانوونا دووی ۱۹۲۷ یاسایه‌ک چه‌سپاندینه‌ کو (۱۵۰۰۰) کوردان ب زه‌برا هیزئ بۆ ده‌فه‌ری‌ن کیم مروف فه‌گوه‌یزن، وعه‌ردی بده‌نه‌ وان پیش عه‌ردی ژ وان هاتیه‌ ستاندن (لازاریف، ۲۰۰۰، ۱۹۹).

حکۆمه‌تا تورکیا هه‌ولدایه‌ ره‌وایه‌تیه‌کی بده‌ته‌ راگه‌هاستنا کوردان و چارچوو‌فه‌یه‌کی یاسایی بده‌ته‌ کارین خوه‌، جقاتا نیشتمانیا مه‌زن یا تورکیا ل ۱۶ حیزانا ۱۹۲۷ یاسایا ژماره‌ (۱۰۹۷) یا تابه‌ت ب راگه‌هاستنا کوردان ژ ویلا‌یاتین رۆژه‌لات بۆ ویلا‌یاتین رۆژئا‌فا ده‌ری‌خست، و د به‌ندا (۱) هاتیه‌: «ژ روانگه‌ها هۆکاری‌ن کارگیری و له‌شکه‌ری و کومه‌لایه‌تی، ده‌سته‌لات دا‌یه حکۆمه‌تی (۱۴۰۰) پیاو دگه‌ل خیزانین وان، و خیزانین (۸۰) «پشته‌ری» کو هاتینه‌ سزادان زیندان دگه‌ل کارین ب زه‌حمه‌ت (الاشغال الشاقه‌) به‌ینه‌ راگه‌هاستن ژ ده‌فه‌را کارگیری نه‌ ئاسایی (العرفیه‌) و ژ ده‌فه‌را بایه‌زید بۆ ویلا‌یه‌تین رۆژئا‌فا» (بیشکجی، ۲۰۰۱، ۱۲۷).

ئه‌گه‌ر فان ژماران لیکه‌دین سه‌رحه‌م دبته‌ (۲۲۰۰) خیزان، و هه‌ر خیزانه‌ک ب کیمی فه‌ ژ چوار که‌سان پیک

بهێن، ئانكو سه‌رحه‌م دهنه نێزیککی (٨٨٠٠) که‌سان، نه‌خاسمه د کولتۆری جفاکی کورده‌واری دا ژ وان ملله‌تان بوو کو خێزان ب بنه‌سترا جفاکی د دیت و هه‌ژ زنده‌هیا زارۆکان دکر.

حکومه‌تا تورکیا هه‌ولدا قی جاری یین به‌شداری نه‌ کرین د بزافا شیخ سه‌عیدی پیران ب یاسا راگوه‌یزیت، کو ل ٥ کانوونا ئیککی ١٩٢٧ جفا‌تا نیشتمانیا مه‌زن یاسایا ژماره (١١٧٨) ده‌رئێخست، کو د به‌ندا (١) دا هاتیه: جفا‌تا وه‌زیران مافی ژ کارئێخستنا یاسایا ژماره (١٠٩٧) هه‌یه یا تایه‌ت که‌سین بو ویلایه‌تین رۆژئا‌فا ده‌ینه راگوه‌استن، یین کو به‌شداریه‌کا کرداری د بزافن دا و رویدانین رێگرتنا ریکا نه‌کرین، ئانکو باسی وێ چهن‌دی نینه خیزانین کوردان به‌ینه راکرن، وه‌کو د به‌ندا ئیککی دا هاتی ژ یاسایا ژماره (١٠٩٧) به‌لکو ریککی ده‌ته وان راگوه‌استنا گشتی یا کوردان لسه‌ر جه‌ وارین وان بکه‌ت (حسرتیان، ١٩٨٧، ١٤٦).

پشتی کو ئه‌و هه‌ست بو مسته‌فا که‌مال ل سالا ١٩٢٨ دروست بووی پێداچوونه‌کی د سیاسه‌تا خوه‌دا بکه‌ت به‌رامبه‌ر کوردان، حکومه‌تی هنده‌ک پیرابوون وه‌رگرتن بو هندی بگه‌یه‌ته ریککه‌فته‌کی دگه‌ل کوردان و ل دوماهیێ دربه‌کی مه‌زن لی بده‌ت، و ده‌ه‌مان ده‌م دا خوه به‌رامبه‌ر رایا گشتی یا جیهانی نیشان بده‌ت کو ئاشتی‌خوازن، له‌وما حکومه‌تی بریاردا (٧٨١) کوردین پێشتر ژ باژیرین بایه‌زی‌دی، مه‌لاتیا، میردین، ئورفه، سی‌رت، ئه‌رزنجان، بدلیس، ئه‌رزه‌رووم، وان و دیاربکر بو ویلایه‌تین رۆژئا‌فا هاتبوونه راگوه‌استن جاره‌کا دی دگه‌ل خیزان و سامانین وان فه‌گه‌رینه‌فه. هه‌ر گریدایی قی چهن‌دی ل سالا ١٩٢٨ نافین (٢٠٠٠) کوردین فه‌گه‌ریاین سه‌ر وارین خوه به‌لاف کرن (باجلوری، ٢٠٠٧، ١١١).

ژبو هندی شوره‌شگیرین کورد قایل بن خوه راده‌ستی حکومه‌تی بکه‌ن، و چه‌کی خوه دانن، و مفا‌ی ژ ده‌می بینت، ل نافه‌راسته‌ ئه‌یارا ١٩٢٨ جفا‌تا نیشتمانیا مه‌زن لی‌ژه‌یا ئاشتبوونی ژ هه‌ردوو لایان- کوردان و حکومه‌تی- پیک ئینات، کو ژ وان مه‌رجان حکومه‌تی پێشکیشی شاندی کوردان کری لی‌بورینا گشتی ب راگه‌هینن، و کوچه‌ری کورد فه‌گه‌رنه سه‌ر وارین خوه، د به‌رامبه‌ردا کورد چه‌کی خوه دانن و ب ئیکجاری بکه‌فه ژیر ده‌ستی حکومه‌تی (باجلوری، ٢٠٠٧، ١١٤-١١٥)، لی شاندی کوردان مه‌رجین حکومه‌تی ره‌تکرن، و مه‌رجی کوردان یی ئیکانه ئه‌و بوو کو تورکیا دانپێدانن ب مافین نه‌ته‌وا کورد بکه‌ت، ده‌ره‌نجام دانوستاندن ب دوماهی‌ک هاتن (جلیلی جلیل و‌اخرون، ٢٠١٢، ٢٠٠). دگه‌ل هندی دا خه‌لکه‌ک فه‌گه‌ریا سه‌ر وارین خوه ل گوره‌یی لی‌بورینا راگه‌هاندی ب تایه‌تی ئه‌وین ره‌فین، ده‌سته‌لاتدارین تورکیا هه‌می ئێخسته‌ بنچا‌فکرنی، و زۆر ژوان گرتن و کوشتن، بو ئه‌وونه کورین جه‌میلی چه‌تو، و پسما‌م وان ئه‌حمه‌د ئیسکان و ئه‌مین ئه‌حمه‌د سه‌رۆکی عه‌شیرا ره‌مان کوشتن (ه‌فیرکی، ٢٠١٢، ٧١-٧٢).

حکومه‌تا تورکیا یا به‌رده‌وام بوو لسه‌ر ده‌کرنا یاسایین تایه‌ت لدۆر راگوه‌استنا ب زۆری دژی کوردان و ب شیوه‌یه‌کی توندتر، بو هندی رۆیی دیموگرافی کوردستانی ب گۆهوورن هه‌ولدا شی‌وازی کارگیری یی ویلایه‌تین کوردان ده‌ستکاری تیدا بکه‌ن، کو ل سالا ١٩٢٨ حکومه‌تی باکووری کوردستانی کره چوار ده‌فه‌ری‌ن له‌شکه‌ری کو د گۆتنی ده‌فه‌ری‌ن سه‌ره‌رشتین گشتی، کو سه‌ن‌ته‌ر و بازین چالاکی‌ن وان ب قی ره‌نگی بوون:

١- ده‌فه‌را سه‌ره‌رشتی گشتی یا ئیککی: کو سه‌ن‌ته‌ری و دیاربه‌کر بوو، و سنۆری چالاکی‌ن وێ قان باژیران: دیاربه‌کر، بدلیس، وان، هه‌کاری، موش، ماردین، ئورفه و سی‌رت ب خوه‌فه دگرت.

٢- ده‌فه‌را سه‌ره‌رشتی گشتی یا دووی: کو سه‌ن‌ته‌ری وێ ترا‌قیا بوو.

۳- دەڧەرا سەرپەرشتى گشتى يا سىن: كو سەنتەرى وى ئەرزەرروم بوو.

۴- دەڧەرا سەرپەرشتى گشتى يا چوارى: كو سەنتەرى وى ئالازىك بوو، كو سنۆرى چالاكىن وى فان باژىران: ئالازىگ، دىرسىم و بىنگول ب خوەڧە دگرت (شەمىنى، ۲۰۰۶، ۱۷۹-۱۸۰)، وئىراهم تالى بەگ سەرپەرشتى گشتى يىن ھەمى وىلايەتتىن رۆڧەلات دامەزراند دگەل دەستەلاتتىن بەرفەرھ زىدەتر ژ يىن واليا دانى (أولسون، ۲۰۱۳، ۲۶۵).

حكۆمەتا توركىا پىشتەستىن لىسەر راپورتتىن دەستەلاتدارىن خوە دكر بۆ و ھەرگرتا پىرابوونا ل دژى كوردان، كو پوختەيا وان راپورتتىن بۆ سەرۆكاتيا ئەركانا لەشكەرى ھاتىنە بلىكرن ل دەستىكا سالىن سىھان دا، كو چەند پىشنىاران بۆدەڧەرا دىرسىمى دكەن، ژ وانا راگواستنا سەرۆك عەشىر و بەگ و ئاغا و سەيىدا بۆ رۆڧاڧاىي ئەنادوولى و يىن مەترسىدار بۆ دەڧەرىن گەلەك دوىرى دىرسىمى و بەلڧكرنا وان لىسەر گوندىن ژ بنىات تورك بن، و يىن پىشنىاركرىن بەيئە دوىرئىخستىن ۋەكو: سەيىد رەزا و كەس و كارىن وى، سلىمان گركانلى و كەس و كارىن وى، ۋەلى بەگ زادە حسىن بەگ و كەس و كارىن وى، محەمەد عەلى ئاغا، كۆچ ئاغا، عەلى شىر، ھەمى سەرۆك عەشىرا كورەيشان و عەلى شەۋقى بەگ. و پاش فان پىرابوونا لىۋايەكا چىايى بۆ بنەجھكرنا ھىزىن سەربازى دروست بكتە (çalışlar، ۲۰۱۱، ۲۴۸-۲۵۱).

كرىارىن راگواستىن و دوىرئىخستىن كوردان ژلايى حكۆمەتا توركىا يا لەردەوام بوو، كو ل سالا ۱۹۳۰ عەشىرا خالىكان ل ئارارات كو پىكھاتى بوو ژ (۴۰۰) خىزانا دگەل (۴۰۰۰) سەرىن تەرش و كەۋالپىن وان بۆ دەڧەرا بۆرسا راگواستىن (لازارىف، ۲۰۰۰، ۲۲۵). و لدويڧ ئامارىن كۆمەلا خويىوون سەبارەت زىانپىن گىانى و دارايى يىن كوردان دىاردكەت كو دناڧەرا ۱۹۲۵-۱۹۲۸ زىدەتر ژ (۱۰۰۰) گوندا تەختكرىنە و نىزىكى (۱۵۲۰۶) خانى سوتى نە، و نىزىكى (۸۷۵۷) كوشتى نە (شىركو، ۲۰۱۱، ۱۱۱-۱۳۳).

دەرئەنجامى سىاسەتا راگواستىن باژىرىن كوردان بىۋونە نىمچە گوند، و لدۆر ڧى چەندى كونسولې بەرىتانى دەبلىو ئار ئەدموندز (w.R.Admonds) د راپۆرتەكا خوەدا ل ئەيارا ۱۹۳۰ لىسەر بارودۆخى باكوورى كوردستانى و شوئىنەۋارىن سىاسەتا راگواستىن دىاردكەت، كو سىمايىن ژيانى ل بدلىسى كو (۴۰،۰۰۰) مروڧ لى دژيان، بىۋو نىمچە گوندەكى پىكھاتى ژ (۵۰۰۰) مروڧان لى دژيان، ھەرۋەسا (۳۰،۰۰۰) كەس ل موشى د ژيان، بىۋو گوندەك كو (۳۰۰۰) مروڧ، لى بارودۆخى وانى زۆر خرابترە ژ باژىرىن دىتر ۋەكو موش و مېردىنى (باجلورى، ۲۰۰۷، ۱۳۳-۱۳۶).

د گەرمە گەرما شەرى دناڧەرا شورەشگىرىن بزاڧا ئارارات و حكۆمەتا توركىادا، كو ل ۱۴ ئەيلولا ۱۹۳۱ حكۆمەتى كۆمەكا خىزانپىن دەڧەرا ئاگرى بۆ باژىرى تەرابزون راگواستىن، و ۱۷ ئەيلولا ھەمان سال (۲۰۰) ژ خىزانپىن كورد كو ژمارا وان دىۋو نىزىكى (۵۰۰) كەسان بۆ ستەنبولې پاشى بۆ باژىرىن قونىا و بۆرسا راگواستىن، ھەرۋەسا زەلامپىن سەركردە خەلىل ئاغا پىشتى خوە رادەستى حكۆمەتى كرى دگەل (۱۲۰۰) خىزانا راگواستىن. و حكۆمەتى كوژمى (۸۵۰۰۰) لىرە بۆ پىرۆژى راگواستىن و ڧەگواستنا كوردان بۆ وىلايەتتىن رۆڧا مەزاخت بوون، و چاڧدېرىيەكا توند ژلايى سەربازپىن تورك ڧە لىسەر كاروانپىن كوردان دكرن، و رىك نەددا بيانپان خوە نىزىكى وان بكەن يان ژى دگەل وان باخڧن. ھەر درېژى دان ب پىرۆژى راگواستنا كوردان، ل ۲۷ تشرىنا ئىكى ۱۹۳۱ حكۆمەتا توركىا (۴۰۰) خىزانپىن كورد كو دىۋونە نىزىكى (۲۰۰۰) كەسان، كو ژ عەشىرىن كوردان بوون يىن دكەتنە لايى رۆڧەلاتا ئاگرى. دىسان ل سالا ۱۹۳۱ حكۆمەتى نىزىكى (۲۰۰۰)

کورد ژ عهشیرا جهلالی دگهل سامانی و ان (۲۰,۰۰۰) سهرین پهزی بۆ رۆنایایی تورکیا راگوهاستن و لهجهی تورک ئاکنجیکرن، و ب سهدان کهس ژ وانا ریکافه ژ نهجامی سهرما و برس و نهخوشیان مرن (باجلوری، ۲۰۰۷، ۱۶۲-۱۶۷).

پشتی ژنافرنا بزاڤا ئارارات حکومهتا تورکیا ههولدا پهروازهیهکی دی یی یاسایی بدهته کریارین خوه یین راگوهاستنا کوردان ب شیویهکی مۆکووم تر، کو پهنا بو یاسا راگوهاستن و وئاکنجیکرنا رهگهزین نه تورک ل کوردستانی خوهجه بکهت، کو دقن یاسایی دا باسی کوردان ب شیویهکی راستهوخۆ نههاتیه کرن، لی مهبهستا وان ههر کورد بوون، چونکه تنی ل وان دهقهرین بهرفره کوردبوون (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۳۶)، نهو ژ ی (یاسایا دویرئیکستن) کو ل ۵ ئهیارا ۱۹۳۲ حکومهتا تورکیا دهئیکستن، کو قن یاسایی دهقهرین کوردان کریه چوار بهش ب فی رهنگی:

۱- دهقهرین ژماره (۱): ژ وان دهقهره پیک دهیت یین کو دخوازن چریا مروقی لی زیدهکهن کو رهوشهنبیرییه کا تورکی ههیت.

۲- دهقهرین ژماره (۲): ژ وان دهقهره پیک دهیت ییت کو دخوازن وی خهلکی ئاکنجی بکهت کو ب رهوشهنبیریا تورکی قه بهیتته گریدان.

۳- دهقهرین ژماره (۳): ژ وی عهردی پیک دهیت یی کو دشیان دابیت وان کوجهران یین خودان رهوشهنبیریا تورکی ههیین ب ئازادانه و بی هاریکاریا دهستهلاتی ئاکنجی بکهت.

۴- دهقهرین ژماره (۴): ژ وی عهردی پیک دهیت یی کو دخوازن کهسی لسه نههیلن، و یی قهدهغهکری بیت ژ ههر جوهره خوهجهکرنهکی ژبه رهوییت ساخلهمی و ماددی و رهوشهنبیری و سیاسی و ستراتیژی و تهناهیی (بدرخان، ۱۹۹۰، ۴، ۱۵-۳۸).

ئهف یاسایه د نافهروکا خوهدا زیدهتر مهبهست ژ بۆ کوردان هاتبوو پهژراندن، کو قهکوله (ودیع جویده) ب یاسایه کا چهوساندنی سالوخت ددهت، ژبه ره کو دهقهرین ئهنادوولا رۆژهلالت و کورد ئیکستن بوو د کاودانهکی خراب و دژوار (جویده، ۲۰۱۳، ۵۰۹)، کو کهتواردا دهقهرین ژماره (۱-۳-۴) ژ وی عهردی پیک دهیت یین ژیاننا مروقان لسه ههیی و نه گریدایی رهوشهنبیریا تورکی، و دهقهرین ژماره (۲) ژ وی عهردی پیک دهیت یی کو تورک لسه دژین و دکهقته کیشهوهری ئاسیا و نهوروپا (بدرخان، ۱۹۹۰، ۲۲)، ئهف یاسایی دا جهخت ل وی چهندی کریه کو عهشیرا چ کهسایهتیا خوه یا یاسایی نینه، لهورا مافین وان ژنافرن و دهستهلاتا سهروک عهشیر و شیخین ئایینی وسازیین ب سهر وانقه نههیل و عهردی وان بۆ دهولهتی زفراندن ودابهشکر لسه ئاکنجیین نوی، ههر وهسا د یاسایی دا هاتیه سهروک عهشیر و شیخ بهینه راگوهاستن، و ب فی رهنگی یین تورکی زمانن وان نهبا توشی گری و ئاستهنگین مهزن دبوون (جویده، ۲۰۱۳، ۵۰۹-۵۱۰)، ههر چهنده دیرسم دکهفته د خانا دهقهرین ژماره (۴) دا، لی بریارا راگوهاستنا وی ب تمامی دابوو (کویقنن، ۲۰۱۷، ۱۵۳).

د ئیکهم کارفه دانا فهرمی یا کوردان دژی قی بریار، کومیتا نافین یا کومهلا خویوون ل ۱۶ حیزرانا ۱۹۳۲ بهیاننامهیه کا فهرمی راگههاندیه، و یاسا ب (ژنافرن) سالوخت دایه، و داخاز ژ کوردان کریه دژی قی یاسایی راوهستن و خهباتا خوه بهردهوام بکهن، وتیدا هاتیه: «ئهفرۆ گهلی مه کهتیه بهر مهزنترین مهترسی د میژوو یا خوهدا، حکومهتا تورکیا ههردهم ههولا ژنافرنا کوردان ددهت، و چ جارن پش نوکه ئارمانجین خوه

یێن دوژمنکارانه ب قی جوری ئاشکهرا نهکریه... ئایا دابهشکرنا ئهوین زمانی نهتهوایهتی جیواز ژ زمانی تورکی، و نفسی وان نه ژ یی تورکا ب ژنافرنا ملیونهها کورد نادهت، کو ماوهیی چوار هزار سالانه و تا نوکه لسه نیشتمانی باپیری خوه دژین، کو دگهل خیزانی خوه د بارودۆخین برس و ههژاریهکا دژوار هافیتی نهنادوولی؟ ئایا یا ئاشکهرا نینه کو حکومهتا تورکیا پهشیمانه کو هوون ههمی پیکشه د راگوهاستنا ئیکێ دا ژناف نهبرن، بهلکو نوکه دخازیت ئیک ئیکه ههوه ژناف بهت، و خهجهرا ل جهستهیی ههوه بدهت، ههر وهکو دگهل ئهرمهنان کری؟ دقیا چافهریی ههمی تشتهکی دراندانه ژ حکومهتا تورکیا بکهن»(پاشا، ۲۰۰۷، ۱۳۶-۱۳۷).

پروسیسا راگوهاستنا کوردین بزافا ئارارات تا دوماهیکا سالا ۱۹۳۲ ب دوماهیک نههاتبوو، بهلکو بهلگهیهکا بهریتانی ل کانوونا ئیککی ۱۹۳۲ دیاردکته (۱۰۰) کهس کو زۆربهیا وان ژ زارۆک و ئافرهتان بوون ب پیاده راگوهاستینه میرسینی، کو د نیف رویس بوون و زۆربهیا وان پیخواس بوون، و چوار عهرهبانان نهخوش و مریین وان دگهل دکهل پهلین وان یین کهسوکی یین کیم هه لگرت بوون (مکدول، ۲۰۰۴، ۲۳۲).

ب راگههاندنا یاسایا ۵ هیارا ۱۹۳۲ مهترسیهک دناف خه لکی کوردستانی دا دروستکر، و حکومهتی دیارکر کو ئهف یاسایه پشته دهه سالان ژ دهکرتهنا وی دئ هپته چهسپاندن (حسرتیان، ۱۹۸۷، ۱۵۷)، لی پاش بورینا دوو سالان یاسایا ئاکنجیکرنی (Iskan Kanunu) یا ژماره (۲۵۱۰) ل ۲۱ حیزرانا ۱۹۳۴ دهکر کو ژ (۵۲) مادا پیکدهات، کو دهستهلات دایه وهزارهتا نافخو ههمی دهقهه بهپته ناچارکرن کو ب کولتوری تورکی فه بهپته گریدان (T.C Resmî Gazete, ۲۱ Hazîran ۱۹۳۴)، ئهف یاسایه ژلای روخساری فه باس ئاوارهیان دکته، لی دنافهروکا خوهدا ئارمانجا وی یا سههرکی هه لاندنا کوردان دناف تورکان دا بوو، و نههیلانا نهتهوا کورد بوو (بیشکجی، ۲۰۱۸، ۱۵۳-۱۵۴)، کو بهپته هه لاندن و وهکو کولونیالیزمهکا نافخویی سههرهدهری دگهلدا بهپته کرن (مالیسانیز، ۲۰۰۷، ۱۲۰). حکومهتی ئهف یاسایه جیههچیکر، و کوردستان فالادکر و پهنا بهرین بولقان و ئیکهتیا سوفیهت لهجی وان ئاکنجی دکر، و دهستی خوه دانا سههرهردی ئاغا و شیخین کوردان و راگوهاستن، لی عهرد نهدا وان کوردین راگوهاستی (بیشکجی، ۲۰۱۸، ۱۷۲). و ژ ئهجامی قان کریار و یاسایا کاریگهریهکا خراب کر بوو سههری ژیهیا کوردان ل کوردستانی، کو (باسیل نیکیتین) دیاردکته زیدهبوونا سروشتی یا خه لکی کوردستانی دنافهرا ههر دوو جهنگادا قهر بوویا زیانین مهزنین گیانی یین ب کوردان کهتین ناکته (نیکیتین، ۲۰۱۲، ۸۴)، ژ دهره نهجامی کریارین شهری و توندیژیا هوفانه و خویناوی یا سههرکوکرنا سههرهلانین زۆر یین کوردان، و راگوهاستنا خورق یا کوردان (لازاریف، ۲۰۰۰، ۱۲).

سیاسهتا راگوهاستنا ب خورق یا کوردان نههاته راوهستاندن، بهلکو حکومهتا تورکیا شیانین مهزن تهرخان کر بوو بۆ راگوهاستن و هه لاندنا کوردان، کو د ماوهیی دهه سالاندا ئانکو دنافهرا سالین ۱۹۲۵-۱۹۳۵ حکومهتا تورکیا (۱۱) یاساین جودا جودا دهئخستیه، کو ل گور وان یاسایا کورد هاتینه راگوهاستن و دویرئخستن بۆ رۆژنایهتی نهنادوولی (بیشکجی، ۲۰۱۸، ۱۹۳-۱۹۴).

تهوهری چواری: سیاسهتا راگوهاستنا ب خورق ل سههردهمن بزافا دیرسم ۱۹۳۵-۱۹۳۸

پشته مستهفا کهمال ل سالا ۱۹۳۵ بۆ جارا چواری بوویه سههرۆک کۆماری تورکیا (الجهمانی، ۲۰۰۰، ۲۸)، و دق سالی دا مالباتا شیخ سههید پیران هاتیه راگوهاستن (مالیسانیز، ۲۰۰۷، ۱۲۱). کو حکومهتی ب ئهف

یاسایه ب بههانهیا دانانا سیسته مه کئ نوی یئ ئابوری و کۆمه لایهتی یئ شارستانی ونه هیلانا په یوه ندیین کهفن داریشتینه، لی ئارمانجا راسته قینه تورککرنه هه ما تورکیا بوویه بیی بهرچا فگرتنا جودا هیین ره گه زی یین ملله تین دیتر.

یا گرنگ دفی و یستگه هی دا مسته فا که مال نه نجام دایی، راگوهاستنا ب خورقی بوو ل دژی خه لکئ دیرسمئ، کو ئه ف هه ریمه هه ر ژ دامه زراندا دهوله تا نوی یا تورکیا سه رنجا وی راکیشابوو، کو ژ وان هه ریمین ناقدار بوو د میژوویا نوی دا ب قه بخوازیا به رده وام دگهل دهوله تا ئوسمانی، له ورا هه ر ژ سالا ۱۸۷۶ نه کیتمر ژ (۱۱) هه ویین له شکه ری بو سه رکوتکرنا خه لکئ وی هاتینه هنارتن. و ل حزیرانا ۱۹۳۶ حکومه تی دهقه را (بازنی سه رپه رشتیا چوار یا گشتی) کو هه می دهقه را دیرسمئ ب خوهقه دگرت دروست کربوو، و دهسته لاتین به رفه ره دابوونه جنه رال عابیدین عوسمان یئ ناقدار (عه بدوللا ئه لب دوغان) کو وه کو فه رمانپه وایه کئ له شکه ری دانابوو. و سیاسه تا توندا له شکه ری ل دژی خه لکئ وی په یه وکر بو گوهورینا سیماین په یه وودکر، ل سالا ۱۹۳۷ وه کو به رسفدانه ک ل دژی پیراپوونین حکومه تی، بزافه ک ب سه رکر دایه تیا سه یید ره زل ل دژی هیژین تورکیا به رپابوو، لی ده رنه نجامئ کۆمه کا هوکارین جودا جودا ئه ف بزافه ل سالا ۱۹۳۸ ب دوماهییک هات (توفیق، ۲۰۱۹، ۲۳۶-۲۴۹).

بزافا دیرسمئ ئیک ژ ویستگه هیین گرنگ بوو یین کو حکومه تا تورکیا راگوهاستنا ب خورقی ل دژی خه لکئ وی ب کارئینایی، کو ب دوماهییک زنجیره یا سه ره لدانین کوردان دهیته هه ژمارتن، و بو ژنافرنا فی بزافی دهسته لاتدارین تورکیا پروسیسا (ژنافرنا گشتگیر) دژی خه لکئ وی ب کارئینات (بیشکجی، ۱۹۹۸، ۱۲۹)، و هه ر لسالا ۱۹۳۶ و پشتبه سن لسه رهنده ک بههانه یان، ژ وانا سه پاندنا ناسنه مه یا فه رمی یا تورکا لسه ر کوردان کو هه می ئالافین توندوتیژی دژی کوردان بهینه بکارئینان، کو سه رپه رشتی گشتی یئ ئیکئ عابیدین ئوزمه ن پرۆژهی راگوهاستنا خیزانین کوردان ژ دیاربه کرئ و دهقه ری به ره ف کربوو، و ب خورقی ل دهقه رین ده ریا ره ش و ئیجه یان ده وروبه رین ته راکیا خوه جه بکه ن (مالیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۱۱).

به رنامه یی راگوهاستنا کوردان ل دیرسمئ ل سالا ۱۹۳۶ که ته د واری کرداری دا، کو دیژنی (دویرئخستنا دووی)، کو خیزانین کوردان لسه ر باژیرین تورکا دابه شدکر، بو نمونه مالباتا جه میل پاشایی ژ وانا مسته فا جه میل پاشا دگهل دوو کچین وی ب نافئ (ساتیا وناریمان) راگوهاستنه ساریی کو سه رب ته کیرداغ فه بوو، و کچا وی یا (رانا ئه ده ن) وکوړئ وی (حلمی ئه ده ن) راگوهاستنه سینوپ، وزیا قه ره قوچ جه میل پاشا بو گیره سون، جه وده ت قه ره قوچ جه میل پاشا بو دینزلی، عومه ر عه لی جه میل پاشا بو ئه ده رنه، فکری قه ره قوچ بو ئوردو، محیه دین جه میل ئوغلو بو کاستامونو راگوهاستن، به لکو زافایین فی مالباتی ژ راگوهاستینه (مالیسانیژ، ۲۰۰۷، ۱۲۱-۱۲۵). و ب گشتی تاک د کریارا راگوهاستنا ب خورقی دا د قوناغین جودا جودا ده رباز دبیت، ژ وانا قوناغا فسیولوجی ئانکو گوهورینا ژینگه هی و ده رنه نجامین وی گوهورینن یین سروشتی و که ش و هه وایی، و قوناغا ده رووناسی ئانکو په لیا ئاماده یا ده روونی وی کریاری وهر بگریت، پاشی قوناغا هه فگونجاندنا کۆمه لایه تی و ره وشه نبیری (الخریجی، ۱۹۸۰، ۳۷).

ب به رپابوونا بزافا دیرسمئ ل سالا ۱۹۳۷ ب شیوه یه کئ دژوارتر، نه نجۆمه نی و هزیران ل ۴ ئه یارا ۱۹۳۷ و ب ئاماده بوونا مسته فا که مال کۆمبونکه ل دۆر ره وشا دیرسمئ و ئه و راپورتین ئه لب دوغانی ره وانه کرین نه نجام دان، و تیدا بریار دینه هه ر جهه کئ یاخیبوونه ک سه ره لده ت بهیته سه رکوتکر، و خه لکئ وی بو

جەھەككى دى بېيتە راگۇھاستن، و برىار داپنە (۲۰۰۰) كەس بېينە راگۇھاستن يىن كو حكۆمەتنى ئامادەكارى بۆ كرىن (Akansel ۵۸, ۲۰۰۹).

نە تنى حكۆمەتا توركىا نىشتەمانپەرۋەرۋەن كوردان دۈير دىئىخستىن بەلكو تا وى رادەيى يىن كو ب كاري خىانەتنى ژى رابووين وخزمەتا توركىا كرىن دژى مللەتنى خوە، بۆ ئمۇونە (رىبەر) كو دبوو برازاينى سەيىد رەزاينى دىرسى، و دەستى خوە كرىە دناڧ دەستى حكۆمەتا توركىادا، وپشتى خىانەت ل بزاڧى كرى و (عەلى شىر) كو كەسايەتتىن ئازا و دەستى راستى يى سەيىد رەزاينى بوو، و ھەڧزىنا وى ب ناڧى زەرىفا كوشتىن، حكۆمەتنى ل سالا ۱۹۳۸ رىبەر ژى سىدارەدا و ھەڧزىنا وى و كەس وكارىن وى رەوانەيى ئەنادوولنى كرىن (پاشا، ۲۰۰۷، ۱۷۷-۱۸۱).

حكۆمەتا توركىا ھەمى جور و كرىار ژ كوشتىن و تالانكرن و راگۇھاستن وسوتن ل دژى خەلكى وى ئەنجام داپە، و سەربازەكنى تورك يى بەشدار د كرىارىن چەوساندنا خەلكى وى ب ناڧى (يوسف كەنعان عاقم) رويدانىن وى د بىرەۋەرۋەن خوەدا ل سالا ۱۹۳۸ ۋەكو دىدەڧانەك تۆماركرىە، و سەبارەت رەڧتار لەشكەرى دگەل خەلكى وى دىيىت: «ئەم يىن ژ قالبنى خوە يى مروڧايەتتىن دەرەكتىن...» (توفىق، ۲۰۲۱، ۳۵-۴۷). ئانكو ل گورەيى قەبارى پىرابوونىن حكۆمەتنى ل دژى خەلكى دىرسى ۋەرگرتىن ژ كوشتىن و تالانكرن و راگۇھاستنا ب خورق ل ئاستەكن بەرز و مەترسىدار ھاتىنە ئەنجام دان، لى داتايىن ھوپرىن يان يىن ڧەرمى يىن كرىارىن راگۇھاستنا كوردان حكۆمەتنى ھەردەم ھەولداپە يىن راستەڧىنە نەكەڧنە بەردەست.

سەبارەت ھەلويسىتنى ئىڧدەۋلەق ژ سىاسەتا راگۇھاستنا ب خورق بەرامبەر كوردان بى دەنگى ۋەرگرت بوو، و لدۆر ڧى چەندى ڧەكولەرى تورك رەگەز و دوستى كوردان ئىسماعىل بىشكىجى دىيىت: «ب دىرژاھىا سالىن دناڧبەرا ۱۹۲۵ تا ۱۹۳۸ رۆژئافاينى ھىچ گرنىگەك يا رەھا ب كرىارىن كولونىالىزىمى يا كو توركىا ل كوردستانى پەيرەۋدكر، ۋەكو كرىارىن لەشكەرى و كوشتار و راگۇھاستنا خەلكى، كو ئەڧ كرىارە ھەمى ب بى دەنگى و بىي ئىك ھەست پى بكەت و رەنگەڧدانەك ھەبىت دەھاتە ئەنجامدان، و سەرڧەمى ڧان رويدانا ب ھىچ شىۋەيەكى رايان گشتى يا ئەۋروپا نە لڧاند...» (بىشكىجى، ۱۹۹۸، ۸۱).

ب كورق حكۆمەتا توركىا سىاسەتا كولونىالىزىمى دگەل كوردان پەيرەۋكرىە و ۋەكو داڧىركەر سەرەدەرى كرىە، كو ئارمانجا وى راستەڧىنە ئەو بوۋىە كورد ژ نەڧشى خوە يى رەسەن بېيتە داپران و گيانى بەرخودانى نەھىلىت و ھىڧىنى مللەتەكى ۋەكو نەتەۋەيەكنى جودا بېيتە ڧركرىن و دناڧ رەگەزى تورك دا بېيتە ھەلاندىن، و تىشتا جودا ژ ڧى راگۇھاستنى ئەو بوۋىە راگۇھاستنەكا ناڧخۆيى بوۋىە و حكۆمەتنى رىك ل بەلاڧكرنا زانىاريا لسەر گرتىە، كو زىدەتر ژ مليون كەسان ھاتىنە راگۇھاستن، لەورا ژى دەرگەڧدانا وى ل لاواز بوۋىە بەروڧاژى راگۇھاستنىن مللەتتىن دى ۋەكو راگۇھاستنا ئەرمەنان.

ئەنجام:

سىاسەتا راگۇھاستنا ب خورق دژى كوردان ئىك ژ پلان و بەرنامەيىن تافىلكرنا نەڧشى و جىنوسايدا كوردان ل سەردەمى ھۆكمرانپا مستەڧا كەمال و بىي ڧەبىر و ب پىشتەستىن لسەر دەركرنا ھندەك رىسا و ياساينى زۆردار ھاتىە ب كارئىنان، و ئەڧ كرىارە ل ژىر چاڧدېرىا راستەۋخۇ يا لەشكەرى دەھاتە پەيرەۋكرن، كو كورد

The policy of forced displacement of Kurds in the Northern Kurdistan during Mustafa Kemal period ۱۹۳۸-۱۹۲۳ A historical study

The policy of forced displacement is being one of the most dangerous plan and effective methods for ethnic cleansing, which considered as a human crime also genocide against the Kurds, as it affected human rights and freedoms. This displacement policy used through successive Turkish governments throughout the reign of Mustafa Kemal, it based on the issuance of a set of unfair rulings and laws, the implementation of Turkish forced displacement took place under the supervision of the arm.

Kurdish civilians were displaced from Kurdistan to Western Anatolia and distributed to towns, countryside, and cities with a Turkish majority, and the Turkish elements were settled in their positions. Under the pretexts and justifications for the implementation of reform projects, including the (Reforms of the East Project), which included various forced displacement process, in addition, the government had political, economic, social, sectarian, cultural, military, defense, security goals and reasons of this policy. Moreover, the main objective of displacement policy was to dismantle the Kurdish society. The policy of displacement had horrible risks and negative consequences on human wealth and the reconstruction of Kurdistan in particular, Turkey in general. As the Kurdish society segment was subjected to forced displacement, also this tragic circumstances was effectively damaged political, socio-economic and cultural sectors, which eventually decreased the Kurdish population ratio, and many of them were faced social problems.

لیستا ژێدهران:

نۆک: په‌رتۆک

أ- ب زمانێ عه‌ره‌بی و وه‌رگیرایی:

- ۱- احمد، کمال مقهر، (۲۰۰۱)، انتفاچه عام ۱۹۲۵ کردیه فی ترکیا دراسه تحليليه، بيروت.
- ۲- أوكتم، كرم، (۲۰۱۱)، ترکیا الامه الغاجيه، ترجمه، مصغفی مجدی الجمال، تقديم، عاصم الدسوقي، القاهرة.
- ۳- أولسون، روبرت، (۲۰۱۳)، تاريخ الكفاح القومي الكردي ۱۸۸۰-۱۹۲۵، ترجمه، أحمد محمود الخليل: دار الفارابی، بيروت.
- ۴- باجلوری، نیژیار نعمان، (۲۰۰۷)، الحركه القوميہ الكوردیہ التحریریہ فی كوردستان ترکیا ۱۹۲۷-۱۹۳۱: دار سپیریز للگباعه والنشر، اربیل.
- ۵- بدرخان، جلادت، (۱۹۹۰)، حول المسأله الكرديه قانون ابعاد وتشتيت الاكراد، ترجمه، دلاور زنگی، بيروت.
- ۶- بیشکجی، اسماعیل، (۱۹۹۸)، كردستان مستعمره دولیه، ترجمه، زهیر عبدالملك، ستوكهولم.

- ٧- _____، (٢٠٠١)، النشام فی الاناچول الشرقیه الاسس الاجتماعیه والاقتصادیه والبنی الفوقیه، ترجمه، شکور مصگفی: دار ئاراس للکباعه والنشر، ج ٢، (اربیل).
- ٨- _____، (٢٠١٨)، التوگین القسری للکورد، ترجمه، ابراهیم محمود: مرکز بيشکجی للدراسات الانسانیه، اربیل.
- ٩- توفیق، هوگر گاهر، (٢٠١٢) الكرد والمسأله الارمنیه ١٨٧٧-١٩٢٠: دار اراس، اربیل.
- ١٠- _____، (٢٠١٩)، الكرد بحوپ ودراسات فی تاریخهم الحدیپ والمعاصر: مرکز زاخو للدراسات الكردیه، م.د.
- ١١- جلیلی جلیل واخرون، (٢٠١٢)، الحركه الكوردیه فی العصر الحدیپ، ترجمه، عبدی حاجی: مؤسسه موکریانى للبحوپ والنشر، اربیل.
- ١٢- الجهمانی، یوسف ابراهیم، (٢٠٠٠)، أتاتورکیه القرن العشرين، سلسله ملفات ترکیه: دار حوران، دمشق.
- ١٣- جویده، ودیع، (٢٠١٣)، الحركه القوميہ الكردیه نشأتها وتطورها، تقدیم، مارتن فان بروینسن، ترجمه، مجموعه من المترجمین: دار الفارابی، بیروت.
- ١٤- حسرتیان، م.أ، (١٩٨٧)، كردستان ترکیا بین الحربین، ترجمه، سعد الدین ملا وبافی نازی، بیروت.
- ١٥- الخریجی، عبدالله، (١٩٨٠)، بعج تجارب التنمیه فی الوگن العربی دراسه لعمليات الهجره والتوگین، جده.
- ١٦- الداوقی، ابراهیم، (٢٠٠٨)، أكراد ترکیا، دار ئاراس، گ ٢، اربیل.
- ١٧- دروزه، محمد عزه، (١٩٤٦)، ترکیا الحدیپه، مگبعه الکشاف، بیروت.
- ١٨- زکی، محمد آمین، (٢٠٠٩)، خلاصه تاریخ الكرد وکردستان من أقدم العصور التاريخیه، ترجمه وتعلیق، محمد علی عونى: شرکه نوابخ الفكر، القاهرة.
- ١٩- سافراستیان، أرشاک، (٢٠٠٨)، الكرد وکردستان، ترجمه، أحمد محمود الخلیل: دار الزمان، دمشق.
- ٢٠- سخینى، عصام، (١٩٨٠)، الجریمه المقدسه الإباده الجماعیه من أیدولوجیا الكتاب العبری إلى المشروع الصهيونى: المرکز العربی للبحاپ ودراسه السياسات، بیروت.
- ٢١- شو، مارتن، (٢٠١٧)، الاباده الجماعیه مفهومها وجزورها وتطورها وأبن حدیپت؟، ترجمه، محبى الدین حمیدی: مکتبه العبيکات، الریاج.
- ٢٢- شیرکوه، بلهچ، (٢٠١١)، القچیه الكردیه ماچى الكرد وحاجرهم: دار اراس للکباعه والنشر، گ ٢، اربیل.
- ٢٣- غورغاس، جوردی، (٢٠١٣)، الحركه الكردیه فی المنفى، ترجمه، جورج البگل: دار الفارابی، بیروت.
- ٢٤- القهوجی، علی عبدالقادر، (٢٠٠١)، القانون الدولی الجنائى أهم الجرائم الدولیه المحاکم الدولیه الجنائیه، بیروت.
- ٢٥- الکاگ، مهند، (٢٠٢٠)، أكراد سوریه التاريخ- الديموغرافیه- السياسه: دار قنادیل، بغداد.
- ٢٦- کویقنن، کرسیتینا، (٢٠١٧)، الكرد امه الإبادات الجماعیه، ترجمه، حسین ملا محمود: مرکز القاهرة للدراسات الكردیه، القاهرة.
- ٢٧- لازاریف، م.س، (٢٠٠٠)، النچال والاختفاق المسأله الكوردیه فی سنوات ١٩٢٣-١٩٤٥، ترجمه، صادق الجلاذ: بنکه ی ژین، السلیمانیه.
- ٢٨- لافی، صبریہ أحمد، (١٩٨٥)، الاكراد فی ترکیا دراسه سیاسیه و اقتصادیه واجتماعیه، بغداد.

۲۹- لوو، إيان، (۲۰۱۵)، العنصریه والتعصب العرقی من التمييز إلى الإبادة الجماعیه، ترجمه، عاگف معتمد واخرون: المرکز القومي للترجمه، القاهرة.

۳۰- لويس، برنارد، (۲۰۱۶)، فهور تركيا الحديیه، ترجمه، قاسم عبده قاسم وسامیه محمد: المرکز القومي للترجمه، القاهرة.

۳۱- مالميسانيز، (۲۰۰۷)، عائله جميل پاشا الدياربكري والنجال القومي الكردي، ترجمه، فيج الله براييم خان ودلشا يوسف، مراجعه وتقديم، فدان ادم، گ، ۲، دياربكر.

۳۲- مانجو، أندرو، (۲۰۱۸)، أتاتورك السيره الذاتية لمؤسس تركيا الحديیه، ترجمه، عمر سعيد آل يوبي، أبو قبي.

۳۳- مراد، خليل على، (۲۰۱۵)، حراس الـتاتوريه موقف المؤسسة العسكريه التركيّه من الإسلام والحرك الإسلامي في تركيا، عمان.

۳۴- مكدول، ديفيد، (۲۰۰۴)، تاريخ الـكراد الحديپ، ترجمه، راج ئل محمد: دار الفارابي، بيروت.

۳۵- نصار، وليد نجيب، (۲۰۱۴)، مفهوم الجرائم ضد الانسانيه: مركز دراسات الوحدة العربيه، گ، ۲، بيروت.

۳۶- نيكيتين، باسيلي، (۲۰۱۲)، الكرد دراسه سوسيولوجيه وتاريخيه، تقديم، لويس ماسينيون، ترجمه، نوري گالباني: من مگبوعات الـكاديميه الكورديه، گ، ۶، اربيل.

ب- ب زمانئ كوردی:

۱- بهيات، كاوه، (۲۰۰۹)، شورش كوردین تورکیا و کاریگه ریا وئ ل سه ر په یوه نندیین ده رفه یین ئیرانی (۱۹۲۸-۱۹۳۲)، وه رگپران، موسه ده ق تۆفی، دهۆک.

۲- توفیق، وهلات، (۲۰۲۱)، دیرسم و کۆمکوژیا دیرسم د یاداشتنامه یین سه ربازه کئ تورکدا ۱۹۳۷-۱۹۳۸، ب. ج.

۳- پاشا، قه دری جه میل، (۲۰۰۷)، په رتۆکا وی: دۆزی کوردستان، وه رگپران، فه یزوللأ برایم خان و بارزان وه هاب، دیاربه کر، ۲۰۰۷.

۴- شه مزیی، عه زیز، (۲۰۰۶)، جولانه وهی رزگاریی نیشتمانی ی کوردستان: سه نته ری لیکۆلینه وهی ستراتیجی ی کوردستان، سلیمانی.

ت- ج- ب زمانئ تورکی:

۱- Dersim Raporu, Istanbul, (۲۰۱۱), çalıřlar, İzzedin.

۲- Dersim İskaniyal yer Dersimli Kadınların Göç ۱۹۳۸: Sûrgünde çocuktuvar, (۲۰۰۹), Akansel, Fatma Deneyimleri Üzerine Bir Sözlü Tarih çalışması, Yüksek Lisans Tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

دوو: نامه یین ماسته ری

۱- راجیه، أیت مختار، (۲۰۱۳)، المسؤولیه الجنائیه الدولیه عن جريمه الإبادة الجماعیه، رساله ماجستير مقدمه إلى مجلس كليه الحقوق والعلوم السياسيه، جامعه أكلی محند اولحاج - البويره، الجزائر.

۲- مرزاقه، عشور، (۲۰۱۴)، جرائم فرنسا فی الجزائر الاباده الجماعیه أموژجا ۱۸۳۰- ۱۸۴۹، رساله ماجستير مقدمه الى مجلس کلیه العلوم الانسانيه والاجتماعیه، جامعه محمد خيچر- بسكره، الجزائر.

س: بیرهوهری:

۱- هقیرکی، جمیل حاجو، (۲۰۱۲)، مژکرات جمیل حاجو هقیرکی، تقدیم ومراجعه عبدالفتاح البوتانی وعلی صالح المیرانی وفرهاد جمیل حاجو هقیرکی: مرکز ال بحاپ العلمیه والدراسات الکوردیه- جامعه دهوک، دهوک.

چوار: رۆژنامه:

۱- ب زمانى تورکی ب پیتین عه ره ب:

- (سربستی) غزته، نومرو (۴۸۱)، ۳۰ نیسان ۱۹۱۹.

۲- ب زمانى تورکی ب پیتین لاتینی:

- (T.C Resmî Gazete), Gazete), ۲۱ Hazîran ۱۹۳۴.

پینچ: سایتین ئهنته رنیتی: ب زمانى تورکی:

İlkay Meriç, Şark Islahat Planı ve TC'nin Asimilasyon Politikaları, - Marksist. (<https://marksist.net/>) -
(ilkay-meric/sark-islacht-plani-ve-tcnin-asimilasyaon-polititalari).